

Sanja Vulić i Jela Maresić
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU
Ante Kovačića 5, HR-10000 Zagreb

FRAZEMI U RJEČNICIMA IZVORNIH ČAKAVSKIH I IZVORNIH KAJKAVSKIH GOVORA

Rječnici izvornih govora posebna su skupina dijalekatnih rječnika koji sadržavaju rječničku građu prikupljenu na terenu od izvornih govornika. Među čakavskim rječnicima neki ne udovoljavaju u potpunosti navedenom kriteriju jer u većoj ili manjoj mjeri sadržavaju i građu ekscerpiranu iz dijalekatnih književnih tekstova i pisanih spomenika. Pritom, rječnici koji uopće ne sadržavaju frazeme u ovom radu nisu navedeni.

Rječnici izvornih čakavskih i kajkavskih govora koji sadržavaju frazeme mogu se podijeliti u tri osnovne skupine. Prvoj bi skupini pripadali rječnici čiji leksikografski članci sadržavaju isključivo frazeme, a to je u našem slučaju samo *Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta*¹. U drugoj su skupini rječnici u kojima su frazemi sastavni dio strukture leksikografskog članka.

Trećoj skupini pripadaju rječnici u kojima frazemi nisu posebno leksikografski obrađeni nego su zabilježeni u sklopu egzemplifikacija.

1. *Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta* strukturiran je po uzoru na Matešićev *Frazeološki rječnik hrvatskoga jezika*². Taj rječnik sadržava oko 380 frazema u užem smislu. Uz svaki se frazem navodi njegovo značenje i primjer uporabe, tj. njegova potvrda u rečenici iz izvornoga govora. Svaki je frazem obrađen pod jednom natuknicom, npr.

BOGEC

čekati kak bogec pred vrate

‘vrlo strpljivo čekati’

Sedim tu dve vure i čekam te kak bogec pred vrate.

¹ Jela Maresić, *Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta*, *Podravski zbornik*, Koprivnica 1995, 219–236.

² Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb 1982.

Nažalost, zbog skromnih tehničkih mogućnosti nakladnika, prilikom tiskanja rječnika ispuštene su sve izgovorne odrednice relevantne za taj idiom koje je rukopisni predložak rječnika u potpunosti sadržavao.

2. U drugoj su skupini rječnika frazemi različito strukturirani.

2.1. Ponekad su frazemi, kao idiomatski izrazi koji imaju značenje, u cjelini, čitavi uneseni u natuknicu, bez posebne oznake da je navedena sintagma frazem. Na taj su način strukturirani frazemi u Bujanovu praputnjarskom³ i Radišićevu splitskom rječniku⁴, npr. u Radišićevu rječniku:

batit brokve – smrzavati se

činit roge – biti nevjeran

činit mirakule – uveličavati.

Takvih primjera ima i u rječnicima u kojima su frazemi obrađeni i na različite druge načine, i to u Moguševu senjskom⁵, Kursarovu šepurinskom⁶, te u Perušićevu čakavsko-kajkavskom rječniku⁷, npr. u senjskom rječniku:

šēnpre ūna trālala, u frazi uvijek jedno isto.

2.2. Sljedeću podskupinu sačinjavaju rječnici u kojima su najčešće leksikografski obrađeni samo frazemi koji u sebi sadrže sinsemantičku riječ koja se pojavljuje samo u frazemu. Uz takve se riječi obično navodi odrednica: samo u izreci, samo u frazi i sl.

npr. u Težakovu ozaljskom rječniku⁸:

fūra, ž. – porcija, samo u frazi: *Dđbil buš fūru po tūru*.

U senjskom su rječniku frazemi puno češće obrađeni na način kako je to uobičajeno u frazeološkim rječnicima, tj. u natuknicu se unosi imenica koja prva po redu dolazi u frazemu jer se radi o frazemima koji sadržavaju imenice. Frazem kao cjelina nalazi se u tijelu članka anteponiran svome prijevodnom ekvivalentu. Dijelovi frazema javljaju se kao samostalne natuknice bez obzira jesu li autosemantični (npr. *kālig*, m. magla. u frazi: *bit u kaligu* – biti pijan) ili sinsemantični (npr. *fūga*, u izrazu: na *fūgu* i *prēšu*, tj. na brzinu ili *šūša*, u frazi: *šūša būša*, makar tko). Kada je natuknica autosemantična, u tijelu se članka prvenstveno navodi njezin prijevodni ekvivalent.

2.3. U sljedećoj su podskupini rječnici koji leksikografski obrađuju frazeme bez obzira sadrže li sinsemantičke ili autosemantičke riječi. Uz već spominjani senjski, to su obično opsežniji rječnici izvornih čakavskih i kajkavskih

³ Vinko Bujan, Glavne osebine praputnjarskog dijalekta, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* 3, Zagreb 1937, 37–43.

⁴ Tonko Radišić, *Ričnik spliskog govora*, Santa Barbara (California) 1991, 90 str.

⁵ Milan Moguš, Današnji senjski govor, *Senjski zbornik* 2, Senj 1966, 115–146.

⁶ Ante Kursar, O šepurinskom govoru, *Čakavska rič* 2, Split 1979, 45–49.

⁷ Marinko Perušić, *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-đugoreškog kraja*, Karlovac 1993, 215 str.

⁸ Stjepko Težak, *Ozaljski govor*, *Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 5*, Zagreb 1981, 203–428.

govora u kojima je leksikografski članak strukturiran na uobičajen način, ali među njima ima i manjih popratnih, kao npr. Krpanov kečanski rječnik⁹. Frazemi se u tim rječnicima obrađuju najčešće po formalnom kriteriju koji je i inače čest u rječnicima (općim i frazeološkim). Po tom se kriteriju frazemi uvrštavaju pod prvom imenicom, a ako ne sadrže imenicu, pod glagolom itd. Na taj su način frazemi uvrštavani u rječniku Václava Vážnog iz slovačkog Podunavlja¹⁰, u Ribarićevu vodičkom¹¹, Hamm–Hraste–Guberininu susačkom¹², Jurišićevu vrgadinskom¹³, Hraste–Šimunovićevu rječniku srednjodalmatinskih otoka¹⁴ i Hrgovu ivanečkom rječniku¹⁵. U tim rječnicima idiomatski izrazi nikada ne predstavljaju samostalnu natuknicu, nego se obrađuju unutar leksikografskoga članka autosemantičke ili sinsemantičke natuknice koja je dio tog frazema. Najčešće su ti članci strukturirani kao u senjskome rječniku, tj. glava se članka sastoji od natuknice i popratnih joj morfoloških odrednica, a tijelo se članka sastoji od prijevodnog ekvivalenta te od frazema i njegova prijevodnog ekvivalenta. Naravno, ukoliko je natuknica sinsemantik, izostaje njezin prijevodni ekvivalent, npr. u susačkom rječniku:

kosŷna, f. u frazi: *puōć f kosŷne* (o mlijeku, zgrušati se).

U tom je slučaju prijevodnom ekvivalentu frazema anteponirana odrednica koja precizira značenje tog ekvivalenta.

U *Rječniku Gole* (autora Ivana Večenaja i Mije Lončarića)¹⁶ razlikuju se dva tipa sveza riječi, frazemi u užem smislu, izričaji, npr.

mégla f. (s. *męglę*, pl. G *męglę*) 1. magla. *Mégla je, nikaj se ne vidi.* 2. izr. ~ *ga je pojéla* nestao je, izgubio se. *Pojéla ga je mégla.*

i sveze riječi, npr. *iměti dobróga čuga* u značenju 'dobro vući dim', pod natuknicom *čuk*. Svaka je od tih sveza najčešće unesena u članak kao podnatuknica, obrojčana, označena kraticom *izr.*, odnosno *u svezi*, zatim se donosi njezin značenjski ekvivalent na suvremenom književnom jeziku i primjer uporabe. Tako npr. pod natuknicom *brŷmba* nakon oznake roda, popratnih oblika, značenja i primjera uporabe, u podnatuknici navodi se izričaj *brŷmbe kŷvati* u značenju 'dosadivati se, besposličariti', a pod natuknicom *íti*, nakon

⁹ Stjepan Krpan, *Hrvati u Keči*, Zagreb 1983, 141–149.

¹⁰ Václav Vážny, Čakavské nářečí v slovenskem Podunají, *Sbornik Filosofické fakulty University Komenského v Bratislave* V 47(2), Bratislava 1927, 133–203.

¹¹ Josip Ribarić, Razmjestaj jušnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, *Srpski dijalektološki zbornik* 9, Beograd 1940, 128–207.

¹² Josip Hamm, Mate Hraste i Petar Guberina, Govor otoka Suska, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb 1956, 150–185.

¹³ Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade*, II dio, Zagreb 1973, 255 str.

¹⁴ Mate Hraste i Petar Šimunović, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil 1, Köln–Wien 1979, 1416 str.

¹⁵ Franjo Hrg, *Ivanečki govor i rječnik*, Ivanec 1996, 133 str.

¹⁶ Ivan Večenaj i Mijo Lončarić, *Rječnik govora Gole*, Zagreb 1997, 509 str.

popratnih morfoloških oblika, oznake gl. vida i značenjskih ekvivalenata na hrvatskom književnom jeziku, u zasebnoj se podnatuknici navodi sveza *iti zamuš* udati se. Na kraju se navodi primjer uporabe te sveze.

U Rječniku Podravske Sesveta (J. Maresić)¹⁷ frazemi su označeni kraticom *fraz.* i uvršteni su pod natukničkom riječi iza navođenja osnovnoga značenja riječi i njezine egzemplifikacije. I u tom su rječniku frazemi uglavnom uvrštavani po formalnom kriteriju. Npr.

větęř Gsg. *větra* Npl. *větri* m. vjetar: *větęř pušę*; fraz. *biti męd vętrę* biti nepromišljen, vjetropirast

Međutim, navedeni princip nije uvijek dosljedno proveden u pregledanim rječnicima toga tipa, pa se ponekad frazem obrađuje po kojem drugom kriteriju (najčešće pod semantički dominantnom riječi). Tako je npr. u Rječniku Gole frazem *biti vųdren na svųju strųnu* obrađen pod natuknicom *vųdren*, a ne pod natuknicom *strana*. U ivanečkom je rječniku frazem *imęęti mųnji žęř* 'biti bez novaca' uvršten pod pridjevskom natuknicom *mųnji*, a ne pod *žęř*. U nekima se od tih rječnika frazemi bilježe u rečeničnome sklopu kao primjeri uporabe natukničke riječi sa ili bez posebnoga navođenja njihova značenja, bez oznake da je riječ o frazemu (npr. u senjskom rječniku pod natuknicama **gresti* i *krmų*: *Grę mu u krmų* (tj. sretan je), pod natuknicom *sųv*, *svų*, *svę*, neodr. zamj. *Namųzan je svųn mųšćiman*, pod natuknicom *špųda Nę zna ni kųpe ni špųde* (prenes. u značenju: ništa ne zna), u Rječniku Gole *Įmaš čřęvo kųk bręnka* pod natuknicom *bręnka*; *srųmiš se kųk bręža birka* pod naduknicom *bręč*.

Bez obzira na te raznolikosti, valja ipak reći da je i za taj tip rječnika najprikladniji formalni kriterij uvrštavanja frazema, tj. uvrštavanje pod imenicom ako je jedna, pod prvom imenicom ako ih je više, ako nema imenice pod prvim glagolom itd. Taj je način moguće najdosljednije provesti za razliku od primjerice određivanja semantički dominantne riječi, kada nije moguće pozdano utvrditi koja je riječ dominantna.

U Šimunovićevu bračkom rječniku¹⁸ sve su podnatuknice međusobno odijeljene kvadratićima pa su tako i grafički istaknute kao posebne cjeline unutar članka, npr.

činiť, činĳn nesvr. — činiti; □ *činiť potřibu* — obavljati nuđu

U tom je primjeru riječ o frazemačkoj podnatuknici. Međutim, frazem nije obrađen kako je to uobičajeno u frazeološkim rječnicima gdje bi svaki od tih frazema bio obrađen pod imenicom koja je njegov sastavni dio. Premda u tom primjeru frazem sadrži imenicu, uvršten je u leksikografski članak glagolske natuknice.

¹⁷ Jela Maresić, Rječnik govora Podravske Sesveta, *Filologija* 27, Zagreb 1996, 153–228.

¹⁸ Petar Šimunović, Ogladi jezičnih osobina bračke čakavštine, *Narodna umjetnost* 11–12, Zagreb 1974/75, 504–517.

U Mardešićevu komiškom rječniku¹⁹ frazemske podnatuknice u svom sastavu imaju riječ unesenu u natuknicu. Posebno su svrstani frazemi s imeničkim, a posebno s glagolskim, odnosno priložnim značenjem. Za sve su frazeme navedeni književni ekvivalenti, a nekima su zabilježene i egzemplifikacije. Mogu biti i povezani uputnicom s nekom drugom natuknicom. Za razliku od Šimunovićeve bračkog rječnika, u Mardešića su frazemi s glagolskim značenjem obrađeni pod imeničkom natuknicom koja je njihov sastavni dio.

Osim u Šimunovićevu i Mardešićevu, frazemi se kao podnatuknice unutar leksičkih gnijezda mogu još naći u rječniku Václava Vážnog, te u Ribarićevu, Jurišićevu, Hraste–Šimunovićevu, Težakovu ozaljskom, Houtzagersovu orlečkom²⁰ i u bruškom rječniku Dulčićevih²¹. Slijedi primjer iz orlečkog rječnika:

zvonit ring mi nōgi zvōne said when one is tired of walking.

3. Kao što je već spomenuto, u trećoj su skupini rječnici u kojima frazemi nisu posebno leksikografski obrađeni, nego su zabilježeni u sklopu egzemplifikacija. U toj skupini prevladava poredbeni tip frazema što ne iznenađuje jer kod poredbenih frazema obično ne dolazi do potpune preinake značenja pa ih nije nužno uvijek posebno navoditi. Njima se najčešće samo intenzivira značenje osnovne riječi, tj. onoga što se uspoređuje²². Takav tip frazema susrećemo u čakavskom rječniku govora sela Mihaljevići Marinka Perušića²³, u stinjačkom rječniku Gerharda Neweklowskog²⁴ te kajkavskom rječniku turopoljskih govora Antuna Šojata²⁵ i rječniku govora Fužina, Vrata i Belog Sela Zlate Bujan Kovačević²⁶. Za ilustraciju navest ćemo dva primjera iz Perušićeva rječnika:

nādo – željezo (*težak kaj nādo*)

vīška – vještica (*leti kaj vīška*),

¹⁹ Pavao Mardešić-Centin, Rječnik komiškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik* knj. 4, Zagreb 1977, 265–321.

²⁰ H. P. Houtzagers, The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres, *Studies in Slavic and General Linguistic* 5, Amsterdam 1985, 204–407.

²¹ Jure Dulčić i Pere Dulčić, Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik* knj. 7, sv. 2, Zagreb 1985, 373–747.

²² Vidi: Josip Matešić, O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku, *Filologija* 8, Zagreb 1978, 211–217.

²³ Marinko Perušić, Rječnik čakavskoga narječja sela Mihaljevići kraj Oštarija, *Čakavska rič* 1, 1993, 73–97.

²⁴ Gerhard Neweklowski, Der kroatische Dialekt von Stinatz Wörterbuch, *Wiener slawistischer Almanach*, Sonderband 25, 228 str.

²⁵ Antun Šojat, Turopoljski govori, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 6, Zagreb 1982, str. 317–488.

²⁶ Zlata Bujan Kovačević, Prilog rječniku goranskih govora (Fužine, Vrata, Belo Selo), rukopis.

te po jedan iz Šojatova turopoljskoga rječnika:

bīti bījem impf. bōte bījēni kak cūcki

i rječnika Z. Kovačević:

bīžat Bižījo ko sī vrāzi.

Valja ipak reći da se i drugi tipovi frazema pojavljuju kao egzemplifikacije, npr. u stinjačkom rječniku, zatim u tkonskom rječniku²⁷, u turopoljskom rječniku te u rječniku Z. Kovačević. Tako npr. Šojatov rječnik turopoljskih govora sadržava frazemsku egzemplifikaciju u sklopu leksikografskoga članka pridjevske natuknice:

jezīkov -a adj koji se odnosi na jezik: *boš dōbil jezīkove jūve.*

4. Između druge i treće skupine postoje i prijelazni tipovi koji se opet dijele na dvije podskupine.

4.1. U prvoj su podskupini rječnici u kojima je većina frazema posebno leksikografski obrađena, ali se poredbeni frazemi javljaju isključivo kao egzemplifikacije, npr. u bruškom rječniku Jure i Pere Dulčića, u saljskom rječniku Ankice Piasevoli²⁸ te u čakavsko-kajkavskom rječniku karlovačko-dugo-reškog kraja M. Perušića. Slijedi po jedan primjer iz bruškog:

pitōr, -tōrā m: Gojī se kakō cvīt u pitōrū.

saljskog:

bubrīg, m bubreg: »*ča mu fali, živi kako bubrig u loju.*«

te po dva iz Perušićeva rječnika:

sīd -a m, prečka u kokošinju na kojoj stoje kokoši

»*gnīzdi se ko kōkoše na sīdu*«

slākoper -a m cvrčak (»*mršav je ko slākoper*«).

4.2. U drugoj se podskupini frazemi također pojavljuju kao egzemplifikacije natukničke riječi, imenice, ili koje druge riječi, npr. u Težakovu ozaljskom rječniku, u bruškom rječniku Jure i Pere Dulčića, u saljskom, u čakavsko-kajkavskom Perušićevu, u Geić–Sladinu trogirskom rječniku²⁹ te u tkonskom rječniku. Za ilustraciju navodimo jedan primjer iz Težakova rječnika:

družīnče, sr. 5c, hipok. – ukućanin. Nīma ni svīnjčeta ni družīnčeta.

Navedeni primjeri jasno pokazuju da je podjela na skupine, osim one prve, samo uvjetna jer postoje mnogi prijelazni tipovi.

Unatoč svim razlikama u strukturi članka postojećih rječnika izvornih čakavskih i izvornih kajkavskih govora što sadrže frazeme, moguće je navesti osnovne značajke strukture takvih članaka koje bi svi rječnici toga tipa trebali imati. Te su značajke sljedeće:

²⁷ Sanja Vulić i Jela Maresić, Mali rječnik tkonskoga govora, *Filologija* 26, 1996, 117–133.

²⁸ Ankica Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali*, Sali 1993, 440 str.

²⁹ Duško Geić i Mirko Slade Šilović, *Rječnik trogirskog čakavskog govora*, Trogir 1994, 306 str.

- a) natuknica u svom polaznom obliku
- b) njezini popratni oblici
- c) morfološke odrednice natuknice
- d) prijevodni ekvivalent natuknice na standardnom jeziku (odnosno prijevodni ekvivalenti ukoliko je riječ o polisemnoj ili homonimnoj natuknici)
- e) egzemplifikacija natuknice (jedna ili više njih)
- f) frazem označen kraticom i otisnut drugim tipom slova
- g) značenje frazema
- h) egzemplifikacija frazema.

S obzirom na to da je riječ o rječnicima izvornih govora, sve navedene sastavnice, osim prijevodnih semantizacija i, naravno, gramatičkih odrednica trebaju obvezno biti akcentuirane.

Sve su ostale obavijesti najčešće suvišne i opterećuju rječnike toga tipa.

Literatura i izvori

- Joško Balaž, *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*, Novo Selo 1991, 279 str.
- Joško Božanić, *Komiška ribarska epopeja, Čakavska rič* 1–2, Split 1983, str. 142–178.
- Ivan Brabec, *Govori podunavskih Hrvata u Austriji, Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 2, Zagreb 1966, str. 114–116.
- Ivo Ferenc, *Trpanjski dijalekt pred sto godina i danas, Pelješki zbornik* 1, Zagreb 1976, str. 453–460.
- Božidar Finka i Slavko Pavešić, *Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici, Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1, Zagreb 1968, str. 21–41.
- Božidar Finka i Antun Šojat, *Govor otoka Žirja, Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1, Zagreb 1968, str. 184–206.
- Božidar Finka i Antun Šojat, *Karlovački govor, Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, Zagreb 1973, str. 132–150.
- Jasna Gačić, *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru (nastavak), Čakavska rič* 2, Split 1979, str. 107–155.
- S. Gastrapelli, *Nekoliko riječi u čakavštini, Slovinac* 3, Dubrovnik 1880, str. 86–89, *Slovinac* 4, Dubrovnik 1881, str. 417–418 i 436–438, *Slovinac* 5, Dubrovnik 1882, str. 186–188.
- Ambroz Haračić, *Prilog za narodnu botaničku nomenklaturu, Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva*, Zagreb 1894, 16 str.
- Mate Hraste, *Crtice o bruškom dijalektu, Južnoslovenski filolog* 6, Beograd 1926–27, str. 210–214.
- Josip Jernej, *O klasifikaciji frazema, Filologija* 20–21, Zagreb 1992–1993, str. 191–197.
- Helene Koschat, *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Wien 1978, str. 183–298.

- Antica Menac, O strukturi frazeologizma, *Jezik* 1, Zagreb 1970/71, str. 1–4.
- Milan Moguš, Nacrt za rječnik čakavskoga narječja, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 7, sv. 1, Zagreb 1985, str. 319–336.
- Miloš Moskovljević, Govor ostrva Korčule, *Srpski dijalektološki zbornik* 11, Beograd 1950, str. 222.
- Miloš Moskovljević, Govor ostrva Visa, *Issledovanija po serbokoroatskomu jazyku*, Moskva 1972, str. 136–137.
- Gerhard Neweklowsky, Ein Beitrag zum čakavischen: Die kroatische Mundart von Eisenhüttl im südlichen Burgenland, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 16, sv. 2, Novi Sad 1973, str. 166–170.
- Gerhard Neweklowsky, Die šćakavishe Mundart von Schandorf (Čemba) im südlichen Burgenland, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 20, Wien 1974, str. 138–143.
- Gerhard Neweklowsky, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der Angrenzenden Gebiete*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978, str. 317–345.
- Mate Tentor, Der čakavishe Dialekt der Stadt Cres (Cherso), *Archiv für slavische Philologie*, Berlin 1909, str. 186–204.
- Stjepko Težak, Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 5, Zagreb 1981, str. 181–200.
- Zvonimir Turina i Anton Šepić-Tomin, *Rječnik čakavskih izraza (područje Bakarica i Škrlejeva)*, Rijeka 1977, 240 str.
- Robert Earl Whyte, *Komiški, a čakavian dialect*, The University of Wisconsin, Ph. D. 1967, str. 7–340.

Idioms in dictionaries of original Čakavian and original Kajkavian local idioms

Summary

On the basis of the analysis of existing dictionaries of original Čakavian and original Kajkavian local idioms, rules are set up concerning the most appropriate notation of idioms in the compilation of future dictionaries of this type.

Ključne riječi: frazemi, rječnici, čakavski, kajkavski

Key words: idioms, dictionaries, Čakavian, Kajkavian